

O DIPLOMĂ DE INNOBILARE (SEC. AL XVIII-LEA) ÎN ȚARA CRIȘULUI ALB

de **LIZICA PAPOIU**
și **DAN CĂPAȚÎNA**

Comuna Hălmațiu este situată în bazinul superior al râului Crișu Alb, într-o depresiune intramontană de formă ovală, reprezentând colțul de sud-est al Țării Crișurilor. Hotarele ținutului Hălmațiu urmează cu preferință culmile masivului Bihorului la nord, a Munților Metalici la sud, iar la est și vest culmile coboritoare spre sud ale acestora. De la est la vest se întâlnesc trei văi : a Hălmațiuului cu trei ramificații pe care se află comunele Hălmațiu, Hălmațel și Bănești, a virfurilor, unde se întinde comuna Virfurile, și a Aciuței. Aria geografică în care se încadrează Țara Crișului Alb este delimitată spre răsărit pe Munții Bihorului, spre sord-vest de Munții Moma Codru, iar spre sud de Munții Zarandului.

Despre istoria medievală a acestei regiuni se cunosc în general puține date. La sfârșitul sec. al IX-lea, Țara Crișului Alb făcea parte din formațiunea prestatală a lui Menumorut, care îngloba întreaga regiune a Crișurilor¹.

Lăsînd la o parte știrile cuprinse în cronicile din sec. XI—XII privind întreaga Țară a Crișurilor (cum sînt cele referitoare la ducatul lui Menumorut sau la organizarea de către cuceritorii unguri în sudul acestui „ducat” și, cîndva înainte de veacul al XIII-lea, a unui comitat al Zarandului, cu centrul în cîmpie și înglobînd măcar teoretic și sudul Munților Bihorului), despre bazinul superior al Crișului Alb nu există informații sorise decît din sec. al XIV-lea. Din anul 1359 s-a păstrat o mențiune răzleață despre un oarecare „Bibarch Woyevoda olakorum de Holmod”², iar la sfârșitul secolului, în 1390, Hălmațiu este atestat ca centru eponim al unuia dintre cele cinci districte românești de pe Crișul Alb, ținînd toate la această vreme de domeniul cetății Șiria³. În anul 1410 aflăm despre existența unui „Șerban — fiul lui Moga de Crișul Alb”⁴, iar către mijlocul acestui secol, în vremea lui Iancu de Hunedoara, o familie voievodală cu numele Moga începe să fie frecvent atestată ca avîndu-și sediul la Hălmațiu⁵. Curtea nobiliară întărită a familiei Moga s-a transformat, spre sfârșitul secolului, într-o puternică fortificație ce a dănuit pînă în primul deceniu al sec. al XVIII-lea, sfârșitul său fiind datorat curuților.

Cercetările de teren întreprinse în anul 1973 pe cursul superior al Crișului Alb au semnalat prezența unor monumente medievale aflate în comuna Hălmațiu și împrejurimile ei⁶.

¹ Detalii istorice la V. Eskenazy, *Hălmațiu, un sat medieval din Țara Crișului Alb* (sec. XIV—XVI). *Considerații istorice*, în „Ziridava”, V, 1975, p. 21—37.

² Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. II, Sibiu, 1897, p. 572.

³ Lukinich-Galdi, *Documente historiae valachorum in Hungaria illustrantia...* Budapesta, 1941, p. 394.

⁴ Hurmuzaki-Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor 1346—1450*, voi. 1/2, București, 1890, p. 469.

⁵ Primul document din 10 aprilie 1451, în T. Mager, *Ținutul Hălmațiuului*, vol. I, Arad, 1938, anexa 1.

⁶ Cercetări inițiate de Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară în colaborare cu Institutul de arheologie din București în primăvara anului 1973.

Cercetările de teren le-au urmat o sistematică cercetare arheologică în cuprinsul a doi ani, 1974—1975⁷. Cu acest prilej au fost efectuate cercetări arheologice la curtea nobiliară, la biserica veche cu hramul „Adormirea Maicii Domnului” și în punctul „Curțescu” aflat în raza comunei Virfurile, unde a fost descoperită o fortificație de secol XVI de tip „palancă”⁸.

Cercetarea vechii biserici din Hălmagiu a stabilit că monumentul a fost construit la sfârșitul sec. al XIV-lea sau cel mai târziu la începutul celui următor. Ea a fost pictată atât în interior, cât și în exterior. În decursul timpului a suferit mai multe refaceri, cum ar fi desființarea contraforților originali sau adăugarea unui pridvor închis pe latura de vest a turnului.

Săpătura arheologică de la sectorul „curtea nobiliară” a surprins ziduri de construcție din sec. XVI—XVII, inclusiv temeliile curții nobiliare întărite, faza tirzie. Cercetarea în acest punct a fost întreruptă datorită vremii nefavorabile. A fost refulată în 1978, de un colectiv compus din K. König, Lizica Papoiu de la Muzeul militar central și Dan Căpățină.

Cu prilejul investigațiilor istorice efectuate în comună a fost depistată în casa profesorului de istorie Mircea Ungur o diplomă de înnobilitare aparținând foștilor iobagi Daniel Sida și George Iuga din Hălmagiu, datată 5 aprilie 1701⁹; diploma a fost achiziționată de Muzeul militar central în decembrie 1978. Este un pergament cu dimensiuni medii: 76/60 cm, într-o stare de conservare relativ bună, deteriorat doar în zona de pliere, unde se observă și mici pete ruginii. Titlul și marginile stemei au fost scrise cu praf de aur (sau de bronz), iar titlul cu cerneală roșie. Textul documentului este redat în cerneală fero-galică. Numele primitorilor diplomei au aceeași cerneală în care se văd urme de praf de aur.

Partea expusă manevrărilor este mai deteriorată — pete ruginii, îngălbenită. În partea interioară a documentului s-au practicat două incizii prin care se trec capetele șnurului spre a le prinde laolaltă în pecetea suspendată. Întrucât pecetea este grea, marginea de jos a documentului este împăturită în două — formînd așa-zisa plicatură, iar șnurul este trecut prin ambele părți ale acestei indoituri.

Șnurul este din mătase, puțin deteriorat; sînt încă clare culorile alb, roșu, galben, albastru, decolorate.

Suportul sigiliului este din lemn, frumos ornamentat, păstrînd legătura originală. În interior se mai văd urme de ceară roșie.

Documentul este semnat jos în stînga manu propria „Leopoldus”, în dreapta semnat de comitele Samuel Kolnoky mp. și Ioannes Fiath mp.

Pe partea de sus stînga a documentului sînt două numere și două date (probabil de verificare a diplomei)... 5626 din anul 1800, 4927 din anul 1808¹⁰.

Pe plicatură se află o notare nesemnată și nedată cu următorul conținut: „Scrisoarea de înnobilitare de față cuprinde privilegiul Maiestății sale sfinte înscris în adunarea generală a locuitorilor, comiților, baronilor și nobililor, a tuturor stărilor și a celor din rîndul celor trei națiuni din regatul Transilvaniei și părților ungurești anexate la acesta, în numele Maiestății sale sfinte prin guvernul regal transilvan, anunțată și ținută în orașul nostru Alba Iulia. Citită, făcută cunoscută și neopunîndu-se nimeni, extrădată prin magistrul Ioan Saroff, protonotarul Maiestății sale sfinte”.

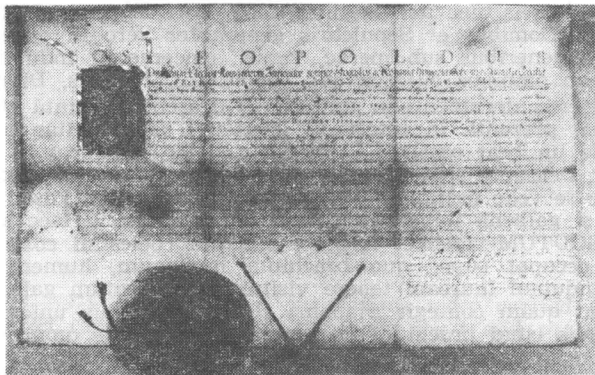
⁷ Sondaje arheologice a întreprins în vara anului 1973 Dan Căpățină la biserica din deal, în locul numit „la criptă” și în centrul satului pe locul vechii fortificații nobiliare. În 1974 cercetările au fost reluate de un colectiv condus de dr. Radu Popa.

⁸ Vezi rezultatele acestor cercetări la D. Căpățină, *Cercetări arheologice la Hălmagiu și Virfurile* (jud. Arad), în „Revista muzeelor și monumentelor”, Monumente istorice și de artă, nr. 2, 1976, p. 76—80.

⁹ Gh. Târcaș, Rodica Rădulescu, *Considerații privind eliberarea din iobăgie și înnobilitarea unor familii de țărani români din ținutul Hălmagiului în sec. XVII—XVIII*, în „Ziridava”, XI, 1979, p. 1025—1058.

¹⁰ Gh. Târcaș a copiat diploma la 27 septembrie 1941 după originalul aflat atunci în posesia văduvei lui Sida Arsenie din Hălmagiu. Diploma era în stare destul de bună, stema nobiliară neatinsă, iar sigiliul împărătesc, aplicat în ceară roșie și fixat într-o capsulă de lemn, era parțial degradat.

Prin diploma emisă la 5 aprilie 1701 de împăratul Leopold I erau ridicați la rangul de nobil frații Daniel Sida și George Iuga din Hălmagiu, după ce fuseseră eliberați din iobăgie de nobilul Racz Stefan¹¹ și de fiul acestuia Sigismund („iobbagonalii emancipatum est“); aceștia au recomandat înnoobilarea lor pentru „slujbe folositoare și îndatoritoare“ („utilia et grata servitia“).

Diploma recunoștea dreptul de înnoobilare a lor și a urmașilor lor: „Să se bucore de aceleași drepturi, înlesniri și scutiri după datina străveche“; le acorda semne de noblețe — stema familială, de care să se bucre și veșnic să se folosească ca și ceilalți nobili adevărați și neîndoielnici, „...oriunde, în războaie, întreceri,

¹¹ Cei ridicați la rang nobiliar fuseseră eliberați de iobăgie de către stăpînul de pămînt, care înaintînd actele confirma prestarea unor bune servicii de către cei ce urmau să fie promovați la rangul de nobili. Se respecta hotărîrea dietei din 8/23 decembrie 1588 de la Mediaș ce stabilise ca „principele să nu înnoobileze pe iobagul nimănui fără știrea și voia stăpînului său de pămînt și dacă ar înnobila, înnoobilarea să nu fie socotită legală“ — v. D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, p. 445.

lupte, aruncări cu sulița, turnituri, dueluri, monomachii și orice alte exerciții militare și nobilitare; de asemenea, pe sigilii, mantilă, inele, haină brodată, steaguri, scuturi, corturi, oase și cripte, iar în general în orice împrejurări și campanii în temeiul nobilei depline, adevărate și curate prin care aceștia să fie distinși și respectați de toți oamenii, de orice stare, condiție, slujbă, treaptă și rang“ („...ubique in Proeliis, Certaminibus, Pugnis, Hastiludiis, Torneamentis, Duellis, Monomachiis ac aliis quibusvis, nec non Sigillis, Velis, Cortinis, Aulais, Annulis, Vexillis, Clypeis, tintoriis, Domibus et Sepulchris generaliter vero in quarum libet rerum, et expeditionum generibus sub merae, verae, syncerae et indubitatae Nobilitatis, titulo quo eos ab omnibus cujuscunque conditionis, Honoris, Dignitatis Status...“).

Din descrierea documentului un interes deosebit prezintă stema care împodobește diploma, prezentă în interiorul acesteia: scut militar pe cîmp azuriu¹² pe care se vede un braț omenesc¹³ tăiat din umăr, îmbrăcat în zale și ținind o crenguță de laur. Deasupra scutului este așezat un coif militar, timbrat de o diademă regală, din care se vede ieșind un alt braț omenesc identic. Fascii de culoare albă, roșie, albastră și galbenă împodobesc întregul ansamblu („Haec arma seu Nobilitatis Insignia SCUTUM-videlicet militare erectum coelestini coloris cuius fundum cespes viridis occupat super quo brachium humanum, humero tenus resectum cataphractura indutam lauream tenere visitur supra scutum galea militaria ératiculata est posiat quam contegit Diadema Regnum gemmis unionibusque decenter redimitum ex juis istud brachium humanum inferiori per omni /supremam/ Lauream possere conspicitur: A summitate vere, seu cano galeae, laciniis sive /.../ hinc candidis et rubris illinc vero caeruleis et fulvis in Scuti extremitatibus placidem s'e se diffundentibus illudque apprime exornantibus“).

În cele patru colțuri ale stemei și în mijloc sus apar ninci scuturi mici ovale încoronate reprezentînd: dreapta jos, pe cîmp azuri, cele 7 cetăți săsești 3—1—3, turnuri suspendate; stînga jos, pe cîmp, azuriu, cei doi aștri — soarele și luna, crai nou (elemente care simbolizează pe secui); dreapta sus, acvila neagră a comitatelor transilvane ieșind din linia de tăiere, care timbrează un ecuson cu fascii roșii și aurii; dreapta sus, pe cîmp roșu, crucea dublă, care taie pe cîmp roșu patru fascii aurii, ce simbolizează părțile recent anexate¹⁴. În centru sus, acvila bicefală cu ecuson pe cîmp roșu, cu fascie de argint, simbolul casei de Austria.

Deci, apar cele trei elemente, componente esențiale, acvila, turnurile, aștrii, conform hotărîrii dietei de la Sebeșul Săsesc din 24 mai 1669, în care a fost decretată oficial stema Transilvaniei.

Acordarea acestei diplome este probabil o recompensare a unor servicii aduse de cei doi frați pe plan militar¹⁵.

¹² În majoritatea diplomelor acordate foștilor iobagi români cîmpul scutului stemei nobiliare este de culoare albastră. După R. Rădulescu și Gh. Târcuș, semnificația acestei preferințe trebuie căutată în faptul că românii fiind „nație tolerată“, deci nereprezentată heraldic, au împrumutat culoarea azurie din cîmpul scutului Țării Românești. Această culoare va fi păstrată în stema definitivă a Transilvaniei stabilită de Maria Tereza în 1765.

¹³ Brațul de armură, semnificînd fapte militare, este cunoscut și pe alte însemne heraldice nu numai de proveniență transilvană sau maghiară (Boemia, Bosnia) — v. Wappen Bilder Lexikon, Dictionnaire heraldique, Battenberg Verlag, München, 1974). Similitudini se pot găsi în stemele familiei Barsay în stema lui Petru Baillad în Baia Criș, 1598, pentru Transilvania; în Țara Românească pe diverse sigilii: Zottu Tzigara, 1587, pe zăpădă din 1624 prin care jupînea Stanca vinde partea sa de ocină (detalii la Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*. Edit. științifică și enciclopedică, București, 1974, p. 49, p. 386, pl. 109, p. 424; Maria Dogaru, *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 243, sigiliul 272).

¹⁴ Succesorii lui Ioan Zapolya au domnit pînă în 1699 (pacea de la Cariowitz) asupra Transilvaniei și asupra unor comitate din Ungaria orientală (părțile ungu-rești anexate după Mohacs, 1526).

¹⁵ Nu putem preciza motivele sigure ale înnobilării celor doi frați. Fiind acordată la începutul anului 1701 e puțin probabil ca aceștia să fi participat la acțiuni împotriva mișcării antihabsburgice conduse de Fr. Rackoczy al II-lea. Campanii militare mai deosebite au fost cele împotriva lui Emerich Tököli (1658—1701), care se revoltase împotriva imperialilor — 1682, 1683, înfrînt în final în anul 1690.

Majoritatea diplomelor emise între anii 1701—1720 își au izvorul în meritele militare ale românilor, ținând cont de faptul că zona Hălmaგიului a fost pe toată această perioadă ținut de graniță.

N. N. Mulțumim și pe această cale kolegi Rodica Rădulescu pentru unele materiale pe care ni le-a pus la dispoziție.

ONE ENNOBLING DIPLOMA (XVIII CENTURY) IN THE „CRIȘUL ALB“ COUNTRY

A b s t r a c t

During 1973—1978 archaeological excavations were carried through in Hălmaგიu village, Arad County at the old nobiliary court and the church with the dedication day Assumption of the Virgin.

On the occasion of the historical investigations carried out in the village, a diploma dated April 5, 1701, raising to the nobility the former serfs Daniel Gida and George Juga of Hălmaგიu was found in Mircea Ungur's house, a teacher of history. The diploma, relatively well preserved, was purchased by the Central Military Muzeum in Bucharest.

The text of the diploma unquestionably testifies to the fact that the Crisurilor Land in the south-western Transylvania had long and continuously been inhabited by a population of Romanian origin, stable and linked to the ancestral land.

The text comprises a detailed description of the diploma.